

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТУДІЙСЬКОГО УСТАВУ

У статті подано аналіз історії виникнення та формування Студійського уставу у Візантійській Церкві. Правила та норми чернечого життя, закладені в усних, а згодом писемних повчаннях Теодора Студита, визначили подальший розвиток чернечої традиції. Устав богослужінь для Студійського монастиря став взірцем для східнохристиянської церкви на наступні віки.

Складний богословський синтез різних традицій православного чернецтва в укладеному у IX ст. Студійському уставі, а також: масштаби поширення та популярності цих нормативних текстів дають підстави вважати здійснену Теодором Студитом чернечу реформу важливим напрямом розвитку богословської думки.

Проблема екуменічного діалогу та зростання інтересу до східної християнської традиції, які набувають особливої актуальності в період побудови міжжетнічних, міжкультурних та міжрелігійних комунікативних мереж, спонукають до дослідження однієї з базових основ християнської традиції загалом - чернецтва. Збереження національної ідентичності у процесах розбудови надспільнот і глобалізації є життєво важливим чинником для формування успішного суспільства, розвитку потенціалу нації, духовного і матеріального збагачення особистості.

Інститут чернецтва є традиційним базисом секуляризованої церковної надбудови. Він втілює ригористичну лінію християнства, найправдивіше і найповніше успадковує правила та норми поведінки Вчителя. Чернецтво не пристосоване до змін, зумовлених політичними, історичними, суспільними катаклізмами, проте кожна реформа цієї інституції залишається помітною на багато століть.

У статті висвітлено формування Студійського уставу, складеного на основі записів повчань Теодора Студита - непересічного провидця, духовного наставника та реформатора укладу монастирського життя. Проблематику східнохристиянських чернечих уставів досліджено у працях А. Дмитрієвського [1], Н. Красносельцева [2], І. Мансветова [3], А. Доброклонського [4]. Вищеперелічені роботи стосуються текстологічного аналізу рукописів церковних уставів, зокрема А. Дмитрієвський подає давньогрецькі рукописні тексти Типіконів Великої константинопольської церкви, Типіконів єрусалимської редакції, ктиторських Типіконів. Також цікавими для нашого дослідження є тексти кількох викладів порядків та дисциплінарних правил для Студійського монастиря.

У частині аналізу доктринального вчення, зокрема концепції духовного життя монаха, аскетичної богословської думки, важливими є дослідження сучасних авторів Б. Дзюраха, С. Дмитруха, спрямовані передусім на фіксування та осмислення спадщини Східних Отців Церкви задля продовження екуменічного діалогу [5].

Відновлення давнього константинопольського Студійського монастиря наприкінці VIII ст. було переламним пунктом в історії візантійського чернецтва. До II половини XI ст., коли центром нової монастирської реформи став константинопольський Евергетидський монастир, саме студійські звичаї багато в чому визначали чернече життя і богослужіння у візантійських обителях. Вже на початку IX ст. у Студійському монастирі почалося реформування комплексу нормативних дисциплінарних та богослужбових текстів, які фіксували результати праць Теодора Студита з питань кіновіального строю у монастирях студійської конгрегації.

До нормативних дисциплінарних текстів студійського походження належать Великі та Малі Повчання, Листи і Проповіді, а також інші твори Теодора Студита [6]. Досліджуючи формування Студійського уставу, ми будемо спиратись насамперед на переклад сучасною українською мовою збірника 95-ти повчань і заповіту Теодора Студита, які переклав із новогрецької мови на церковнослов'янську архімандрит Молдавського Нямецького монастиря Паїсій Величковський [7]. Для характеристики богословської думки Теодора Студита прийнятною є типологія Б. Дзюраха. Вчений виокремлює такі складові: підстави, етапи, динаміка, середовище монастирської спільноти, а також засоби розвитку духовного життя монаха [8]. Такий поділ було

запроваджено з орієнтацією на особливості християнської концепції духовного життя.

Духовне життя, метою якого є досягнення досконалості, наближення та подібності до Бога, проходить у своєму становленні різні етапи. Основними інструментальними підставами розвитку християнського покликання є послух, відмова від власної волі та активна практика заповіді любові. Останній чинник надає значної ваги життю у спільноті. Монастир, таким чином, є головним закладом виховання християнина, адже, на думку Теодора Студита, ченці, які трудяться у спільноті, матимуть рівний із мучениками вінець [9].

Повчання Теодора Студита починаються проповіддю про необхідність покори ігуменові та містять приписи і настанови, що регламентують різні сторони монастирського життя, в тому числі приписи про порядок тимчасового виходу з монастиря, настанови про дбайливе ставлення до монастирського майна, заборону монахам збиратися разом, припис регулярної сповіді перед ігуменом, настанови останньому щодо накладання епітимій, список монастирських посад, припис про ощадливе ставлення до монастирських фінансів, зауваження щодо приготування тіста для просфор та хліба, викладення норм приймання до монастиря. Закінчувалися Повчання заповіддю Теодора Студита про віру, про настоятеля, а також правилами життя для настоятеля та братів [10].

Спосіб організації життя у Студійському монастирі був максимально злагоджений і базувався передусім на авторитеті настоятеля. Теодору Студиту вдалося керувати чернечою громадою, яка налічувала декілька тисяч ченців. Стриманість, послух, виконання своєї роботи, а відтак постійна фізична праця є наслідком правил і способу життя Христових апостолів.

Таким чином, Студійський устав було спрямовано на підтримку і життєдіяльність великої чернечої спільноти, водночас він давав можливість динамічно змінювати свою активність залежно від суспільних вимог. Останній чинник допоміг Студійському монастирю успішно подолати період міграції та політичних переслідувань з боку влади.

Літургійна традиція Студійського монастиря у IX ст. істотно відрізнялася від попереднього богослужіння в цьому монастирі, яке визначалося давнім константинопольським уставом монахів-акимітів. Перше поселення ченців у Студійському монастирі починалося саме з монастиря акимітів. У Студійському монастирі склався певний уклад життя, який було записано до

повного уставу вже після смерті Теодора Студита на основі вищезгаданих повчань.

На думку багатьох дослідників, зокрема А. Дмитрієвського, повний текст Студійського уставу не зберігся [11]. Рукописи, подібні до Студійського уставу, можуть бути класифіковані як ктиторські устави - варіанти або копії з незначними змінами до Типікона константинопольського патріарха Алексія (1025-1043). На підставі аналізу списків студійського уставу, які збереглися в італійських бібліотеках, А. Дмитрієвський стверджує, що існує дев'ять західних ктиторських або студійських списків Типікона, які зазнали змін, очевидно, під впливом правил Ніколо-Казулянського монастиря південної Італії, побудованого грецькими ченцями [12]. Засновники південноіталійських монастирів перейняли норми внутрішнього життя обителів Візантії й уклали свої устави на основі відомих східнохристиянських Типіконів. Оскільки останні давали змогу засновникам монастирів запроваджувати у практику богослужіння зміни, то на таких підставах і могли виникнути у списках студійських уставів невідомі для візантійських монастирів звичаї [13].

Основні елементи студійського богослужіння (лекціонерна система, яка визначала набір і порядок читань на богослужінні із Священного Писання Старого та Нового Заповітів, Місяцеслів, що регламентував поминання святих та згадування тих чи інших подій, та євхологічні тексти, в тому числі й формуляри Літургій) належали до константинопольської літургійної традиції, проте добове коло студійського богослужіння мало характерні риси, які істотно вирізняли його від добового кола і монахів-акимітів, і від обрядів константинопольського богослужіння кафедрального.

Студійська літургійна традиція є результатом адаптації елементів палестинського чернечого богослужіння, здійсненого у кінівіальному монастирі, основні визначники літургійної традиції якого були константинопольськими (лекціонерна система, місяцеслів та євхологічні тексти). Однак масштаби синтезу константинопольської та палестинської традицій, внаслідок якого утворилось константинопольське чернече кінівіальне богослужіння, тобто студійське, більш значні, аніж накладання константинопольського Євхологія та палестинський Часослов [14].

Богослужбова традиція Сходу мала три основні складові: денне коло монастирського богослужіння, Євхаристія та річне коло церковних свят. Від самого початку слова Апостола Павла, який наказував молитися безнастанно (1 Сол. 5,

17), трактувалися буквально. Відповідно до цієї заповіді було укладено порядок чернечого життя, що передбачав участь у храмовому богослужінні, приватну келійну молитву та «тілесну працю», під час якої чернець не повинен переривати внутрішнього молитовного стояння перед Богом. Вислів «ходити перед Богом» (Бут. 5, 22; 6, 9) монастирська традиція розуміла в тому сенсі, що чернець повинен у житті бути цілковито зорієнтованим на Бога, постійно пам'ятаючи про Нього та виконуючи Його заповіді. У кожному з трьох типів чернецтва - самітницькому, скитському й кіновійному - цю заповідь практикували по-різному. Самітники роками не виходили з келії, нечасто бували на храмових богослужіннях, бо спільну молитву анахоретові повністю замінювала приватна келійна молитва. Монахи зі скитів відвідували храм раз чи двічі на тиждень. У кіновійних монастирях храмове богослужіння було основою щоденної молитви, молитва у келії доповнювала, але ніколи не заміняла ці богослужби.

У кіновійних монастирях IV ст. богослужіння різнилися між собою як структурою, так і своїм числом. У єгипетських монастирях в основному щоденно відбувалося два богослужіння: одне - вдосвіта, друге - ввечері. Як одну, так і іншу службу становив спів дванадцяти псалмів [15].

Як уже згадувалося, на розвитку богослужінь у міських монастирях (а саме такою спільнотою був Студіон) позначився соборний чин. У Константинополі його вплив був особливо сильним. Так, до монастирських богослужінь увійшло багато піснеспівів, запозичених із чину головного собору Візантії - Святої Софії. На соборних службах часто були присутніми патріарх та імператор, тож богослужіння відзначалося особливими урочистістю та пишнотою.

Ще більший вплив на розвиток богослужіння у студійському монастирі в Константинополі мала чернеча гімнографія, що набула особливого розвитку в VI-IX ст. На думку К. Керна, розвиток чернецтва став одним із чинників, які суттєво вплинули на церковну культуру [16]. Йдеться про переміщення монастирських центрів із відлюдних місць перебування до великих міст, а відтак - вихід на позицію активного впливу у сфері формування церковної традиції. Чернецтво постає окремою потужною силою, що долучилась до нових богослужбових форм, зокрема церковних піснеспівів. На думку дослідника, реформа чернецтва дала можливість подолати ригористичну заборону для пустельних монастирів і сприяла появі саме у чернечих колах відомих поетів і творців гімнографії та літургики [17].

Отже, літургійна традиція константинопольських монастирів складалася з богослужбових елементів давніх монастирських чинів, елементів соборного чину та поетичної спадщини візантійських гімнографів.

Щодо східних монастирів IX і наступних століть, то не перебільшимо, коли зазначимо, що переважно їх доbove богослужіння було одного й того самого типу, аналогічно описаному богослужінню Єрусалимської церкви IX-X ст. Низка уставів XI-XII ст. постійно або посилаються на Студійський устав, або називають себе студійськими. Від XII ст. устами частіше називають себе єрусалимськими та посилаються на норми Савиної лаври. Проте доbove богослужіння тих та інших уставів є тотожним за будовою, за винятком декількох незначних особливостей, які залежали не стільки від характеру уставів, скільки від їх порівняльної давнини. Різниця тієї та іншої групи уставів стосується більше церковного року, місяцеслова.

На думку М. Скабаллановича, на початок IX ст. склався спільний для східнохристиянської Церкви Типікон, який міг різнитися незначними деталями у різних списках [18]. Проте об'єднанню та уніфікації уставів перешкоджало самостійне існування відмінного від інших та достатньо впливового богослужбового чину св. Софії Константинопольської. Згаданий Типікон було пристосовано до служіння в центральному храмі імперії та до присутності особи імператора, що потребувало не лише урочистих зустрічей його, але й безпосередньої участі імператора у богослужіннях. Відтак деякі елементи відправ могли бути редуковані, інші - додані.

Теодор Студит здійснив реформу чернечого уставу, яка одразу ж висунула його і установила на наступні століття законодавцем богослужбової практики всієї візантійської церкви. Зміни полягали у запозиченні палестинського богослужбового чину та пристосуванні його до уставу соборних церков, а також прийняття до студійського уставу творинь гімнографів.

Цілком слушним є розподіл процесу історичного формування студійської літургійної традиції на чотири етапи, як це запропонував А. Пентковський [19].

Перший з них розпочався у Віфінії, яка наприкінці XI ст. була одним із найвідоміших монастирських центрів. У цій частині Візантійської імперії містилися найчисленніші монастирі, куди приходили не лише шукачі чернечого життя із Константинополя та околиць, а й монахи зі східної частини Малої Азії, які шукали тут спасіння від арабських нападів. Останнім була знайома палес-

тинська богослужбова традиція. У 782-783 рр. поблизу Віфінії було засновано Саккудійський монастир Йоанна Предтечі, першим ігуменом у якому став Платон, рідний дядько Теодора Студита. У Саккудійському монастирі прийняв постриг і Теодор. Саме тут розпочалася підготовка до реформ, в основі яких були закладені принципи кіновіального чернецтва.

Другий етап формування студійської традиції розпочався у 789-799 рр., коли Теодор Студит і частина монахів Саккудійського монастиря перейшли до Константинополя, де зайняли монастир Йоанна Предтечі, заснований у середині V ст. римським патрищем Студієм. Монахи, які прийшли із Віфінії, не відновлювали богослужіння акимітів, яке існувало раніше у Студійському монастирі, а перенесли ту літургійну традицію, що сформувалася у Саккудійському монастирі, і пристосували її до умов міського монастиря.

Третій етап в історії студійського богослужіння виявився малопродуктивним: за протистояння іконоборницькій реформі Теодора Студита було заслано. Ігумен заповів братії розділитися на 72 групи і жити під керівництвом старців. У цей період студити мали змогу ознайомитися із різноманітними літургійними традиціями, в тому числі палестинського походження.

Четвертий етап пов'язано з остаточним відновленням іконошанування та поверненням із заслання монахів-студитів. Згодом відбулися фіксація та унормування студійської літургійної традиції.

Таким чином, реформу монастирського ус-

таву, здійснену Теодором Студитом, можна умовно поділити на дві складові. Одна стосується обрядових змін у богослужінні, що сталися внаслідок запозичення уставу Палестинських монастирів, а друга - часткового пристосування його до уставу Константинопольської церкви св. Софії. Необхідність останньої зміни було зумовлено столичним побутованням Студійського монастиря.

Проте набагато важливіші зміни відбулися на рівні духовної організації спільноти, а саме: виокремлення ролі настоятеля, згуртування довкола його особистості, підкреслена роль фізичної праці, виховання послуху, практика заповіді любові. Студійський монастир виявився достатньо стійким до політичних змін доби; устав цього монастиря став нормою життя для багатьох східнохристиянських монастирів, зокрема і для Києво-Печерської лаври.

Загалом Студійський монастир був взірцем злагодженої роботи гігантського механізму виховання святості. Масштаби діяльності Теодора Студита і самого монастиря цілком відповідали запитам доби імперії, а також часам богословського синтезу і творення східнохристиянської традиції.

Діяльність Студійського монастиря та спосіб вирішення проблем існування у великому динамічному соціумі можуть надати нові ідеї стосовно розв'язання конфліктів та розривів, що виникають повсякчас між духовною та матеріальною складовими не менш мінливої сучасності.

1. *Дмитриевский А.* Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. - Т.1. - К., 1895-780 с.
2. *Красносельцев Н. О.* Типик св. Софии в Константинополе IX ст. - Одесса, 1892. - 310 с.
3. *Мансветов И. Д.* Церковный устав (Типик), его образование и судьба в Греческой и Русской Церкви. - М., 1885. - 280 с.
4. *Добрюклонский А. П.* Преподобный Феодор Студит, исповедник и игумен Студийский. - Ч. I. - Одесса, 1913. - 590 с.
5. *Іерм. Богдан Дзюрах.* Духовне життя монаха. - Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра, 2003. - С. 19.; *Іерм. Севастіан Дмитру х.* Блаженний Климентій Шептицький про молитву у відроджених монастирях Студійського уставу. - Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра, 2002. - 130 с.
6. Творения преподобного отца нашего и исповедника Феодора Студита в русском переводе. - Т. 2 - СПб., 1907. - 876 с.
7. *Теодор Студит.* Поучения. - Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу, 1999. - С. 31.
8. *Іерм. Богдан Дзюрах.* Вказ. праця. - С. 19.
9. *Теодор Студит.* Вказ. праця. - С. 31.
10. Там само. - С.216.
11. *Дмитриевский А.* Западные, так называемые ктиторские или студийские Типиконы, <http://212.111.66.216/texts/science/liturgica/dmitrievsky/articles/ktitor_tipiks.pdf>
12. Там само.
13. Там само.
14. *Лентковский А.* Студийский устав и уставы студийской традиции. <<http://www.sedmitza.ru/?did=6659>>
15. *Скабалланович М.* Толковый Типикон. - Т. 1. - М.: Паломник, 1995. - С. 229.
16. *Керн К.* Литургия. Гимнография и эортология. <http://www.holytrinitymission.org/books/russian/liturgika_gimnografia_k_kern.htm#_Toc71162175>
17. Там само.
18. *Скабалланович М.* Толковый Типикон. <http://orthlib.narod.ru/other/skaballanovich/1_09.html>
19. *Лентковский А.* Вказ. праця, <<http://www.sedmitza.ru/?did=6659>>

L. Karpinska

PARTICULAR FEATURES OF STUDITES' CANON LAW FORMATION

The article deals with the history of origin and forming of Studites' canon law in Byzantine Church. Rules and regulations of monastic life, based on oral and writing sermons of Theodore Studites, determined the further development of monasticism. Next centuries the law of divine service for Stoudion was a standard for Eastern Christian Church.

Thus the monastic reform of Theodore Studites in IX century is considered to be crucial moment of theological thinking because of the complex theological synthesis of different orthodox monastic traditions, quickness of dissemination and popularity.